

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО • Сергій ПЛОХІЙ
Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Сергій БЛОКІНЬ • Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Галина БУРЛАКА • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Мирон КАПРАЛЬ • Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО • Світлана ПАНЬКОВА
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ
Ярослав ФЕДОРУК • Андрій ФЕЛОНЮК • Варвара ШУЛЬГА

Михайло
ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 13

Серія

Літературно-критичні та художні твори
(1887–1924)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2012

УДК 94(477)
ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою "Українська книга" 2012 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, коментарі, мовна редакція текстів М.Грушевського та пояснення слів —
Галина БУРЛАКА

Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-742-1 (т. 13)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2012
- © Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України, 2012
- © Бурлака Г., коментарі, 2012
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2012

РОЗДІЛ IV

НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ, ФРАГМЕНТИ

ДРІБНІ ФРАГМЕНТИ

* * *

До повісті

Остатні часи я вже не чую, чи живу, чи ні. День минає як другий, такий нікчемний, мізерний, такий пустий, що серце [б] заболіло, якби не боліло завше. Я вже навіть не бажаю нічого, бо не маю чого забажати, це прокляте, нікчемне життя вже стало якимсь єдиним *modus vivendi* [животінням], який може бути в мене. Письма немає. Я щохвилини кажу собі, що єго не буде, що мені не тра чекати єго, що й я не чекаю, Що я рукою махнув на усі свої бучні, яко з гор, мрії, й брешу — опівдні я стерчу коло свого заляпаного, веселкою одбиваючого віконця й чекаю, щоб рипнула хвірта й у її простягнувся зелений старий рукав поштаря. Живу чортов надія, мало одрізати голову в її, ще тра припекати її, а припекти нема чім, й от і маючи, і не маючи разом надії, я мучуся ще більш через се. Серце болить, плакав би, якби міг. Я ж один, один, один — страшне слово, хто в мене був, тих я одплакнув, ті були не на мою губу, а других не було й не буде, та й хіба й може бути, хіба я б міг вивернути свою душу, щоб я сказав би, як би він мене втішив... Втішив, хіба можна втішити, коли в мене лиха не було, коли біда моя тільки одна, що я не вмю, не вивчився, як тільки може вивчитись, жить, коли я навіть не можу пригадати, чого мені треба, щоб я був щасливий, — слави, кохання, лисого батька, так би саме пив, плакався, так би саме зупинявся на мості й метикував, звідки треба скокнуть, щоб одразу залитися.

Буду писать, хоч Біг єго зна, нащо. Сегодня прийшло письмо. Мати дорікає, плачецьця, що я збився з путя, що вона чекає... Й усе таке. Брата теж погнали з гімназії; єму тепера буде р[оків] 14, певне, уже всего набрався, розледащить, розіп'ється... Розіп'ється, — це слово тепер мені покою не дає.

Я не можу жить з рівним серцем, з легкою душею, серед мізерного, нікчемного, що увесь вік минув, мов мрякотний, сірий день восени, без сонця, без щастя, з маленькими, комашними нещастями й з таким же комашним щастям. Тільки хіба можу я, хіба міг навчитись, нас змалку підганяли, туркотали про усякі великі славні вчинки, коли набили голову усякими <нерозб.>, Децїями й Муцїями*, нас вчили “душу полагать свою за други”, а не вчили нас, яко не нудитись, бути щасливим, сидячи на гною, й не чути, як він смердить. Й я, не я один, запевне, сотні таких, як я, — сидять на моїщі й плачуться, й нудяться, що там замість діамантів und Perl'iv [і перлів] лежать протерті підощви, розбиті черепки та інша ворточня.

* * *

Листопада 30

Кумедія із мною, та тільки невесело. Перед усього — з-за концерта вже заходимо в галоп, щоб підсипатись під актрисів, знайти дівчину, щоб вона пізнала й усе таке. З-за сего підмазувався до Э., ходив ходором, але він, дурнем не будши, утер мені носа добре, один раз пішов сам просто, а вдруге, — вибачай, не зайшов за тобою, випозич 2 карб. (до сім'ї прийшов), я нічого не сказав і підлещувався, щоб не йшов зо мною до М-ої, він був такий добрий, що згодився. Учора, як він оповідав про свою розмову з С-ою, — розповідав дуже дрібно, — узяв мене такий жаль та сум, що на; й тепер не сподіваюсь я доброго нічого, — певно, мені знову утре носа й піде до М-ої сам; й мені — чудо — навіть мовби хочеться, щоб воно так вийшло, — прийшов до М-ої — він там сидить. Виходимо: “Ви, Э., сьогодні не яко добрий чоловік, а яко ледащо оце втяли”. Сміється... Сміється з усього, й з власного поганства...

А інспектор оце нотацію добру вивів — ми, мовляв, поєдналися із “зоїлами нашими” і таке усе. Конешне, я знаю, але ж... Кажу “el pardon [звиняйте], <нерозб.>”... Я міг би вас занехаяти (зневажати), але я вас <поважаю>... От що, як на себе ярмо покласти, вже трохи ворохнись, гірш дістанеш, як ті, що без ярма швиндигуляють, як на думку спаде. Й чудо: міні здалося, що так і треба, що тільки міні й доглядати, як би догодити п. інспект[орові], зігнутись й гризти книжки... А тут полаявся із Окр., Гум. додав роботу таку, що на <погокай>. На мене вилили наче цебер помоїв холодних, вилили, й я присів і тілом, і розумом, і духом.

* * *

От вечірочок — книжки покінчав, поніс — не застав, а тепера хоч паскудніший романець був, іззів би із дошками, щоб тільки як-небудь забутися — от вже й од самого себе тікаю. А й погода ж така — небо сіре, вітер, мороз, по вулицях циндрять тільки тічки панночок та проминаються перед вечірнею випивкою... Пішов був проходитись, дак ледве вернувся додому, така лінота узяла, пішов був із книжками до Т. — нема дома, десь єго чорти носять, поцілував замка та й додому. Піти хіба до М.? Да що, краще вже не ходити до неї, з мого кохання усе однаково нічого не буде, прийду й буду мовчати — от що <нерозб.> кохання — як докучило, аж зіхати... Кохання! Аж сором так падкати, а може, вийшло б і добре щонебудь, якби не на мене... е, так що там лучче — ще я не знаю, щоб мені хто не остогидів, або я єму... А меж люде так хотілося, як ішов я темними вулицям проз завішаних вікон. Подумав був, чи не увійти у чию-небудь хату й сказати, що от з суму та з нудьги повернувся, — послали б за архистратигом*, певне... Напитися було б добре, та нема грошей, — аж у роті

вино чую — щось міні тепера охота до смашного усега припала, мабуть, грошей нема... Е, не треба напиватись, од самого себе тікати, годі!!

* * *

Ніччю під 22 жовтня приснився міні буцімто Галка, старий обутий в якісь величезні чоботи, й буцім я розмовляв із ним про письменство українське, він багато буцімто балакав, а я, начебто Левіцького, спитав, чи нема часом у єго зайвих “Кайдашевої сім’ї” та “Світогляда”, він сказав, що є, я спитав, як він має “Світогляд”, він якось закрутив носом, а прямо не сказав нічого. А хтось буцім сказав: “Ось, зібрались два українця, а балакають по-кацапськи” ...

* * *

— Та коли ж той старий чорт Крутоярєнко, бувши при тім, і каже: “Громада повинна святкувати ваш тридцятилітній ювілей, се прикмета культури, чим більше цїнять діяльність, хоч би й не особливу”.

— Так і сказав: не особливу?

— А що ж, побожусь, що сказав.

— При Кучерявому?

— При Кучерявому.

— Ну добре, вали далі.

— А потім і каже мені: “Я, — каже, — аби ви тим ювілеєм зайнялися. Се, — каже, — я собі за спеціальність взяв — піддавати людям розумні поради, й вам отсе раджу”. Ну, я й послухав.

— Та на лисого дідька ти з тим ліз до Крокодила?

— Коли инакше ніяк не виходило. Пішов я з тим ювілеєм до Ластівника, вони кажуть, що збираються святкувати сього року п’ятдесятилітній ювілей побудовання дома Квітки в Основі і видають альбом його.

— Так, знаю, — потвердив Єхидка.

— Пішов до старого гурта — ті кажуть, що сього року уряд святкує тисячолітній ювілей прилучення Вареника до Маковника, і ювілей Кучерявого виглядав би на противну маніфестацію, бо Кучерявий написав елегію з поводу сього прилучення. Пішов до “Уміркованого сепаратиста”, але щойно заговорив, а редактор мені під ніс: “Дивіться, — каже, — як через вашого Кучерявого нас розчесали! Йому не ювілей справляти, а зобов’язати через поліцію, аби більше не писав, а якби написав, то зараз же відносив туди, куди цар пішки ходить”.

— Воно, може, й більше таких знайшлося, і в самій редакції “Сепаратиста”, — завважив Єхидка.

— Так я й надумав: дай, думаю, їх змушу до того. Все ж... [Кінець аркуша, далі текст втрачено]

с. 504 ... на той полк князя Репнина — Репнін Нікіта (Анікіта) Іванович (1668–1726) — російський князь, один із воєначальників Петра І.

с. 505 *Шведський король присягає, як його дід...* — Карл XII Густав (1682–1718) — король Швеції у 1697–1718 рр. 8 липня (27 червня) 1709 р. шведська армія під командуванням Карла XII зазнала поразки у Полтавській битві і її рештки разом з І. Мазепою відступили на територію Османської імперії — у місто Бендери. По смерті І. Мазепи Карл XII уклав союз із новообраним гетьманом П. Орликом та кримським ханом для спільної боротьби проти Московського царства і як “протектор України” проголосив себе гарантом безпеки і державної незалежності України. Його дід Карл X Густав (1622–1660) — шведський король у 1654–1660 рр., у 1654 р. прийняв перше українське посольство, яке за дорученням Б. Хмельницького представило план створення антипольської коаліції. У 1656–1657 рр. вів активні переговори з Б. Хмельницьким про утворення українсько-шведського воєнного союзу, проте передчасна смерть гетьмана не дозволила реалізувати ці плани. Підтримував союзницькі відносини з гетьманом І. Виговським. За Карла X Густава 1657 р. був укладений у Корсуні українсько-шведський договір.

с. 508 *Корон* — тепер селище міського типу, районний центр Коропського району Чернігівської області.

с. 510 *Переправа через Самару річку* — Самара — ліва притока Дніпра. Бере початок на західних схилах Донецького кряжа, далі тече Придніпровською низовиною.

...*велика рада в справі приступлення Запорожжя до Мазепи* — 27 березня 1709 р. у Великих Будищах І. Мазепа, Карл XII і кошовий К. Гордієнко підписали договір про спільну боротьбу проти Петра І.

Кошовий Гордієнко... — Гордієнко Кость Гордійович (р. н. невід.–1733) — кошовий отаман Запорізької Січі, видатний військовий і політичний діяч, який, попри особисту неприязнь до Івана Мазепи, підтримував його в боротьбі з Петром І. До 1728 р. очолював Олешківську Січ, сподвижник П. Орлика.

...*шукають в Куцівському курені...* — У Запорізькій Січі існувало 38 куренів. Назви їхні походять від отаманів-засновників або міст, звідки прийшли перші запорожці. Відомий дослідник козащини Д. Яворницький склав розпис усіх куренів, розмістивши їх за часом виникнення. Куцівський курінь у цьому списку — другий. Куцівка — колишній запорізький зимівник, тепер — один із мікрорайонів міста Кіровоград.

Дрібні фрагменти

“До повісті”, “Листопада 30...”, “От вечірочок...”

Публікуються вперше за автографом: ЦДІАЛ України. — Ф. 401, оп.1, спр. 48, арк. 65–67.

Аркуші з архівними номерами 65–66 — фактично один аркуш, складений удвоє. Ці тексти своєрідні тим, що виконані у формі щоденникових записів. Однак якщо текст № 2, без сумніву, є справді фрагментом щоденника, то перший і третій мають авторські помітки: біля першого фрагмента — “До повісті” й біля третього — “До сентиментальної повісті”. Запис від 30 листопада (№ 2) дає змогу приблизно датувати всі три фрагменти, тому що в ньому йдеться про події 1885 р.: згадана М. — це співачка, актриса мандрівної трупи Олена Павлівна Марковська, у яку тоді був закоханий учень випускного класу Тифліської гімназії М. Грушевський. Також згадується Е. — гімназійний знайомий Жорж Ерастов та С. — прима тієї ж театральної трупи Марія Смирнова (про це написано у “Споминах”. — Київ. — 1992. — № 2. — С. 123–124).

Аркуш 67, на якому записаний фрагмент “От вечірочок...”, — окремий, але формат, якість і чорнило такі самі. Цей текст датовано: “Студня 14” (тобто грудня), відносимо його до того ж 1885 р.

с. 512 ...*Децями й Муцями...* — названо два знамениті давньоримські роди, представники яких прославилися в історії, зокрема, як юристи і воєначальники.

“Нічю під 22 жовтня...”

Публікується вперше за автографом: ЦДІАЛ України. — Ф. 401, оп. 1, спр. 58, арк. 80 зв.

Запис олівцем на окремому аркуші. Згадані Ієремія Галка — літературний псевдонім М. І. Костомарова (1817–1885) та І. С. Нечуй-Левицький (1838–1918).

“Та коли ж той старий чорт Крутоярєнко...”

Публікується вперше за автографом: ЦДІАЛ України. — Ф. 401, оп. 1, спр. 49, арк. 312.

Датуємо приблизно 1895–1896 рр. лише на підставі стилістичних перегукув з “Історією однієї ночі”, написаною в січні 1896 р.

Розділ V. ДОДАТКИ

Ранні редакції оповідань

Остання кутя

Дотепер двічі публікувався варіант ранньої редакції оповідання, створеної 1884 р. (вперше — у часописі: Український історик. — 1996. — № 1–4 (128–131). — С. 235–237), але варіант неавторський. Свій твір 3 лютого 1885 р. М. Грушевський, ще будучи гімназистом у Тифлісі, надіслав І. С. Нечуєві-Левицькому, який вніс до рукопису низку редакторських виправлень і рекомендував оповідання для публікації у львівському “Ділі”. Сучасна дослідниця А. О. Шацька вдруге опублікувала текст “Останньої куті” також

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
Розділ І. ПРОЗА	5	543
На траві.	7	543
“Я був тоді у гімназії, в останньому класі...”	12	544
Неробочий Грицько Кривий	22	545
Перехожі	39	546
Старий терен	42	547
Остання кутя	48	547
Особисте щастя	58	548
Пан	72	550
Перешкода	82	551
Історія одної ночі	90	552
Ясновельможний сват	106	553
Ніч	123	559
Предок	127	559
Пенати	132	560
Комета	142	560
З похорону	152	561
Тестамент	157	561
Як ми стрічали Новий рік	179	561
Біжниця в Зомербергу	183	562
На горах	196	563
У Святої Софії	200	563
Історія синьйори Занети Альберіго з Венеції	215	565
Розмова з Кривоносом	228	565
Вихрест Олександр	233	566
Розділ ІІ. ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ	239	567
Хмельницький в Переяславі	241	567
Ярослав Осмомисл	299	571
Розділ ІІІ. ПЕРЕКЛАДИ	351	573
В. Гаршин. Чотири дні	353	573
Житіє Олексія, чоловіка Божого	361	573
Житіє святого праведного Филарета Милостивого	367	573
Д. Мамін-Сибіряк. Майя	377	574
Д. Мамін-Сибіряк. Баймаган	386	574
Г. Флобер. Іродіяда	395	574
Предок	419	575

Розділ IV. НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ, ФРАГМЕНТИ	425	575
“Діялося року Божого тисяча сімсот першого...”	427	575
[Приват-доцент]	466	576
“Діялось се — тому років вісімсот, трохи більше”	479	578
“Недалеко великого гостинця зі Львова до Галича...”	494	580
Міліон	499	581
Запорожці	503	581
Дрібні фрагменти	512	582
Розділ V. ДОДАТКИ	515	582
Ранні редакції оповідань	517	582
Остатня куця	517	582
Старий терен [I]	528	583
Старий терен [II]	528	583
Пани	532	583
Авторські передмови до збірок	536	583
[Передмова до збірки “Оповідання”]	536	583
[Передмова до збірки “Sub divo”]	536	584
[Передмова до збірки “З старих карток”]	537	584
Подорож на Ай-Петрі	538	584
КОМЕНТАРІ	543	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	585	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	587	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 13

Серія “Літературно-критичні та художні твори”
(1887–1924)

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *О.Тростянчин*

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, І.Гирич та ін.; голов. ред.
П.Сохань. — Львів : Світ, 2002 — .
Т. 13: Серія “Літературно-критичні та художні твори” (1887–1924)
/упор. Г.Бурлака. — 2012. — 592 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-742-1 (т. 13)

Останній з трьох томів серії “Літературно-критичні та художні твори” умістив завершені літературні тексти і фрагменти 1887–1924 років. Представлені оригінальні прозові й драматичні твори М. Грушевського, а також низка перекладів. Частина матеріалів публікується вперше.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться красним письменством.

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-742-1 (т. 13)

ББК 63.3 (4 УКР)

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 48,1.
Обл.-вид. арк. 42,0. Тираж 5000 прим. Вид. № 28. Зам. 81П

Державне спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 2980 від 19.09.2007 р. www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ “Патент”

88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 4078 від 31.05.2011 р.